



گزارش سمینار مقدماتی نسخه‌های خطی

تهران - خرداد ۱۳۷۹

سمینار ارائه کرد و سپس دکتر حسن حبیبی (رئیس سمینار) و حجت الاسلام سید محمدعلی احمدی ابهری (رئیس کتابخانه مجلس شورای اسلامی) سخنرانی کردند.

دکتر حسن حبیبی به عنوان نخستین سخنران در سخنرانی خود تحت عنوان "ضرورت تأسیس مرکز مطالعات و تحقیقات نسخه‌های خطی"، ابتدا از دست‌اندرکاران برگزاری سمینار قدردانی کردند و سپس برای ارج نهادن به تلاش فراهم آورندگان این گنجینه‌های گرانبها، ضمن بر شمردن ضعف‌ها، راهکارهایی را برای نگاهبانی از این نفایس به عنوان وظیفه‌ای ملی - دینی در برنامه‌ای منسجم به اختصار بیان نمودند:

۱. شناسایی و جمع‌آوری نسخه‌های خطی از کتابخانه‌های شخصی شهرها و روستاها و جبران مادی و معنوی آنها در قبال واگذاری.
۲. تهیه برنامه‌ای مدون و بودجه‌ای کافی و استفاده از کارشناسان مرمت برای جلوگیری از آسیب‌های وارده.
۳. اتخاذ روشی واحد برای رایانه‌ای کردن اطلاعات نسخه‌شناسی و کتاب‌شناسی.

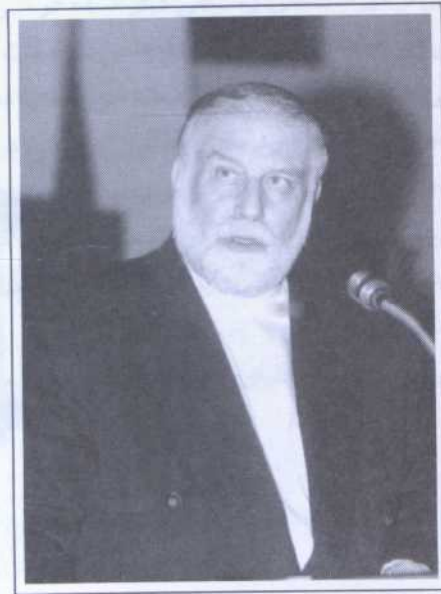
۴. فهرست‌بندی موضوعی نسخه‌های خطی در زمینه‌های مختلف و به کارگیری کارآمدترین روش در فهرست‌نویسی که بتوان به بیشترین اطلاعات دست یافت.

سمینار مقدماتی نسخه‌های خطی برای نخستین بار در ایران به منظور احیا و آشناسازی همگان با میراث نفیس و گران سنگ اسلامی و با هدف شناخت و بررسی نسخه‌های خطی، آموزش نسخه‌شناسی و فهرست‌نگاری، شناسایی گنجینه‌های نسخه‌های خطی در ایران، حفظ، نگهداری و ترمیم نسخه‌های خطی برگزار شد.

این سمینار به همت کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی و با همکاری کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و کتابخانه ملی ملک (وابسته به کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی) و با حمایت کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، کتابخانه بزرگ آیت الله مرعشی نجفی (ره)، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان میراث فرهنگی کشور، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی و صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران در یکم و دوم خرداد ماه ۱۳۷۹ در ساختمان قدیم مجلس واقع در میدان بهارستان برگزار گردید.

افتتاحیه :

سمینار در روز یکشنبه، یکم خردادماه ۱۳۷۹، در ساعت ۳۰ : ۹، با تلاوت قرآن مجید آغاز شد، ابتدا نادر مطلبی کاشانی (دبیر سمینار)، گزارشی از فعالیت‌های دبیرخانه



دکترهادی شریفی درباره وضعیت نسخه‌های خطی در جهان سخنرانی کنند، لیکن ایشان به علت بیماری و عدم حضور در ایران توانستند در سمینار شرکت کنند، در نتیجه سخنرانی استاد افشار جایگزین گشت.

برنامه فعالیت‌های انجام شده در این سمینار به سه زمینه تقسیم می‌گردد:

- الف) سخنرانی‌ها و تشکیل میزگردهای تخصصی؛
- ب) نمایشگاه؛
- ج) انتشارات.

الف) سخنرانی‌ها و تشکیل میزگردهای تخصصی

چهارگروه تخصصی حفاظت و مرمت، اسناد، تصحیح متون، کتابداری و اطلاع‌رسانی، یکشنبه بعدازظهر و همچنین دوگروه تخصصی نسخه‌شناسی و فهرست‌نویسی و نسخه‌آرایی در روز دوشنبه صبح مطابق برنامه سمینار اقدام به برگزاری چندین سخنرانی و میزگرد کردند که در ذیل به اختصار به آنها اشاره می‌گردد:

روز اول: یکشنبه بعدازظهر

گروه ۱: حفاظت و مرمت

نوبت اول: ساعت ۱۴:۳۰ - ۱۵:۵۰

دبیر جلسه: مهندس حمید ملکیان

۱. مهدی عتیقی: نگهداری و مرمت جلدهای قدیمی.

چکیده: ذکر تاریخچه‌ای کوتاه از نمونه‌های مختلف جلدها و بیان شیوه‌های حفظ، نگهداری و مرمت و چگونگی کاهش بخشی از آسیب‌هایی که می‌توان از آنها جلوگیری کرد.

۲. دکتر محمد قهری: تهدیدات بیولوژیکی کتاب، کتابدار و مخازن نسخه‌های خطی.

چکیده: قارچ‌ها از جمله موجودات زنده‌ای هستند که قادرند در شرایطی خاص مواد کاغذی را مورد حمله و آسیب قرار دهند، از این رو شناخت گونه‌های مختلف قارچ‌ها و آشنایی با خواص بیولوژیکی آنها نقش بسزایی در مبارزه با این عوامل آسیب‌رسان دارد. علاوه بر این مشاغلی مانند حفاظت‌گران، مرمت‌کاران و باستان‌شناسان همواره در معرض خطر ابتلا به بیماری‌های پوستی و تنفسی هستند؛ به همین دلیل برای حفاظت از این گنجینه‌های گرانبها و نیز افرادی که با آنها در تماس هستند، رعایت مسائل ایمنی و ایجاد شرایطی مناسب مانند دما و رطوبت و ... توصیه می‌گردد.

۵. ایجاد پایگاهی از تصاویر نسخه‌های خطی به وسیله اسکنر در رایانه که از طریق شبکه داخلی و اینترنت در اختیار متقاضیان قرار گیرد و مشکل ناکافی بودن اطلاعات موجود نیز برطرف گردد.

۶. تأسیس مرکزی که در آن کارشناسانی در حوزه‌های مختلف تعلیم و تربیت یابند.

همچنین به مواردی نظیر تشکیل کلاس‌های آموزشی برای مصححان جوان، اتخاذ روشی واحد در تصحیح متون، ترجمه اصطلاحات مختلف از متون گذشته و به کارگیری آن در ساختن واژه‌های معادل، تعیین رسم الخطی واحد و غیره اشاره می‌کنند.

جلسات سخنرانی‌های عمومی در روز یکشنبه صبح و دوشنبه بعدازظهر برگزار گردید.

سخنرانی‌های روز یکشنبه صبح شامل نگاه کلی سه تن از کارشناسان این فن نسبت به فهرست نویسی نسخه‌های خطی و مطالعات نسخه‌شناسی و کتاب‌شناسی بود که به ترتیب ذیل ایراد گردید:

۱. استاد عبدالحسین حائری: نسخه‌های خطی گامی برای شناخت و تدوین تاریخ علم اسلامی.

۲. استاد احمد منزوی: فهرستگان جهانی دست‌نویس‌های فارسی.

۳. استاد ایرج افشار: فعالیت‌های مربوط به نسخه‌های خطی در جهان.

توضیح آنکه در برنامه سمینار ابتدا پیش‌بینی شده بود که



۳. مهندس حسن خلیلی زنوز: کاربرد فن آوری در حفاظت اسناد و نسخه‌های خطی.

چکیده: با توجه به مواد تشکیل دهنده کاغذ که تماماً از ترکیبات سلولزی و آلی هستند و به جهت خواص طبیعی این مواد، کاغذ در برابر عوامل فیزیکی و شیمیایی مخرب از مقاومت کافی برخوردار نیست، از این رو استفاده از تکنولوژی با فن آوری مناسب و پیشرفته و جلوگیری از اعمال روش‌های غیرعلمی لازم و ضروری است. در پایان نیز روش‌های ویژه‌ای توضیح داده شد.

در نوبت دوم، از ساعت ۱۰:۱۶ الی ۳۰:۱۷ میزگردی با حضور هفت نفر از افراد متخصص و کارشناس در سه زمینه فن‌شناسی، آسیب‌شناسی و تجربیات مرمتی برگزار گردید. این افراد عبارت بودند از:

حسین سنابادی؛ مهدی عتیقی؛ دکتر محمد قهری؛ دکتر الیاس صفاران؛ دکتر احمد مقبل؛ مهندس حمیدملکیان؛ مهرداد نیکنام.

گروه ۲: اسناد

نوبت اول: ساعت ۳۰:۱۴ - ۳۰:۱۵

دبیر جلسه: عمادالدین شیخ الحکامی

۱. دکتر اصغر مهدوی: مجموعه اسناد خاندان حاج امین الضرب.

چکیده: معرفی اسناد و مدارک امین الضرب اول (حاج محمدحسن) و امین الضرب دوم (حاج حسین آقا) که به سال‌های ۱۲۷۵ تا ۱۳۵۱ ق باز می‌گردد و شامل دفاتر و کتابچه‌های حساب، نامه‌های تجارتنی، مکاتبات دوستانه و دفاتر کپی و اسناد شرعی است و نیز معرفی پنج منبع که توصیف این مدارک در آنها آمده است.

۲. زهره روح فر: معرفی کهن‌ترین اسناد فارسی ایران: اسناد بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی.

چکیده: مجموعه اسناد بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی کهن‌ترین نمونه اسناد و در عین حال یکی از با ارزش‌ترین منابع برای مطالعات تاریخی، باستان‌شناسی، سند شناسی، جغرافیایی، تاریخی، رجال‌شناسی، خط شناسی و ... شمرده می‌شود. این مجموعه در حدود ۶۰۰ سند را در برمی‌گیرد و در بخش اسلامی موزه ملی ایران نگه‌داری می‌شود. این اسناد در بردارنده نمونه‌های گوناگونی مانند مصالحه‌نامه، استشهادیه، هبه‌نامه، اقرارنامه، وکالت‌نامه و ... می‌باشد که مربوط به سده‌های ۵ تا ۱۰ ق است. طبقه‌بندی، فهرست‌برداری و

پژوهش‌های لازم از جمله کارهایی است که برای آماده‌سازی این اسناد در حال انجام می‌باشد. و در پایان نیز ده سند از کهن‌ترین اسناد فارسی این بقعه که در نمایشگاه سمینار نیز به نمایش گذاشته شده بود معرفی شد.

۳. محسن جعفری مذهب: جعل سند در بستر تاریخ.

چکیده: همواره در بستر تاریخ سودجویان، هر علم و فنی را به نفع منافع خود مورد سوءاستفاده قرار داده‌اند، از این میان اسناد و نسخه‌های خطی نیز ایمن نبوده‌اند؛ اما هیچ‌گاه روش‌های شناسایی و جلوگیری این گونه موارد به صورت علمی در نیامده است. از این رو برخی روش‌هایی که گذشتگان برای جلوگیری از جعل سند به کار می‌برده‌اند ارائه و در پایان راهکارهایی که مانع از این سوءاستفاده‌ها می‌گردد، توضیح داده می‌شود.

نوبت دوم: ساعت ۱۰:۱۶ - ۱۰:۱۷

۱. رضا فراستی: مقدمه‌ای بر سازماندهی فرمان‌ها و رقم‌های دوره قاجاریه.

چکیده: ارائه طریقی مناسب برای سازماندهی مقدماتی اسناد (فرمان و رقم‌ها) که هم به شیوه دستی و هم به شیوه رایانه‌ای قابل اجراست و اطلاعات استخراج شده به طریق الفبایی تنظیم می‌شود و شامل اطلاعات محتوای اسناد است و برای جلوگیری از اتلاف وقت در آن رعایت اختصار می‌گردد و تعداد ۱۲۰۰ سند به این روش سازماندهی گردیده است.

۲. عمادالدین شیخ الحکامی: پیشنهادی برای فهرست‌برداری از اسناد کهن.

چکیده: پیشنهادی برای ارائه فرم و شناسنامه‌ای برای اسناد که بر اساس آن تمام ویژگی‌های مهم اسناد چه ظاهری و چه



موجود مورد بررسی قرار بگیرد و اطلاعات نقل شده در آنها جمع‌آوری گردد و از این طریق تکه‌های مختلف نقل شده در کتاب‌های مختلف کنار هم چیده شود و بخشی از یک کتاب بازسازی گردد. البته این کار دشواری‌هایی در بردارد که برخی از آنها عبارتند از: پراکندگی نقلها در کتاب‌های به جامانده، توجه به نام‌های مختلفی که برای یک کتاب وجود داشته، برخورد به مواردی که مورد شک است، اینکه نقل از روی کتاب مؤلف بوده یا از مآخذی دیگر، چگونگی چینش کتاب و ...

نوبت دوم: ساعت ۱۰:۱۶ - ۱۷:۱۰

۱. دکتر علی اشرف صادقی: چند نکته درباره شیوه تصحیح متون.

چکیده: لزوم رعایت امانت در انتقال متن نسخه‌های خطی به چاپی و ضرورت آوردن تمام نسخه بدل‌ها حتی آنها که ظاهراً بی‌ارزش می‌نمایند در هنگام تصحیح متن؛ زیرا تجربه نشان داده است که بسیاری از لغاتی که از نسخه بدل‌ها در تصحیح ذکر گردیده است مشکلاتی را حل کرده و علاوه بر این علاقه‌مندان و متقصدان را از رجوع مجدد به نسخه بدل‌ها بی‌نیاز کرده است. در پایان توضیحاتی درباره چند نمونه ضبط شده نادرست که بعدها به وسیله تحقیقات انجام شده صحت آنها تأیید گردید گفته شد.

۲. جویا جهانپخش: تأملات نظری کسارآمد در تصحیح متون ادبی.

چکیده: بیان تأملات نظری که خاورشناسان در تصحیح متون به آنها توجه دارند و متأسفانه از نظر بعضی از مصححان ایرانی به دور مانده است، نظیر دلایل تبدیل یا تغییر و تصرفات در متن به دست کاتبان، برتری ضبط دشوارتر در ضبط‌گزینی انتقادی، توجه به نگرش‌های زیباشناختی مؤلف، عدم تصرف در رسم‌الخط و زبان متن و در پایان گزینش روشی مناسب برای تصحیح با توجه به متفاوت بودن متن‌ها.

۳. آریو رستمی: اهمیت متون خطی موسیقی و ضرورت تصحیح علمی - موسیقایی آنها.

چکیده: بیان ضرورت بازشناسی و تصحیح نسخه‌های خطی موسیقی و قرار دادن این متون جزو متون علمی و رعایت پاره‌ای از ملاحظات در تصحیح متون علمی - موسیقایی همچون تشخیص ضبط‌های نادرست و نارسایی متن اثر و احیاناً

محتوایی، فهرست برداشته شود؛ زیرا در بررسی‌ها و مطالعاتی که انجام می‌گیرد، بیشتر جنبه تاریخی اسناد مورد توجه قرار می‌گیرد و از بسیاری جنبه‌ها و ارزش‌های دیگر غفلت می‌شود، حال آنکه بسیار با اهمیت و قابل تحقیق و پژوهش هستند.

۳. سوسن اصیلی: شیوه نگارش و تدوین منشآت.

چکیده: ابتدا به بیان کاربردهای منشآت و اهمیت آنها در تحقیقات تاریخی، ادبی و هنری و بیان دلایل و اهداف گردآوری منشآت پرداخته می‌شود و در پایان پیشنهاد می‌شود، این مجموعه‌ها در ردیف اسناد قرار گرفته و همانند آنها جز به جز فهرست‌نویسی و نمایه‌سازی گردد.

گروه ۳: تصحیح متون

نوبت اول: ساعت ۱۴:۳۰ - ۱۵:۳۰

دبیر جلسه: محمود نظری

۱. دکتر نصرالله پورجوادی: از نسخه‌شناسی تا متن‌شناسی.

چکیده: برای رسیدن به یک متن کهن چه باید کرد و برای شناخت آن چگونه باید از نسخه یا نسخه‌های خطی آن استفاده کنیم؟

نسخه‌های خطی یک متن کهن بخشی از تاریخ آن متن است. هر متن کهن را باید با در نظر گرفتن تاریخ آن یعنی سیر آن در ضمن نسخه‌های خطی موجود از آن اثر شناسایی کرد. به همین دلیل بازسازی یک متن کهن باید همراه با نسخه‌شناسی باشد و آنچه در نسخه‌های خطی منعکس شده، همه اختلافات قرائات، حتی جزئی‌ترین آنها که مثلاً به رسم‌الخط مربوط می‌شود نیز باید به متنی که گمان می‌رود متن اصلی باشد، ضمیمه شود.

۲. حجت الاسلام رسول جعفریان: بازسازی متون مفقوده.

چکیده: برای بازسازی متون مفقوده ابتدا باید آثار



اشکال های جداول و شکلها و شرح آن، و نیز رعایت قواعد معمول درج نغمه‌های موسیقی، تصحیح درج اغلاط نغمه‌ها، شیوه‌های تصحیح جدول‌ها و شکل‌ها، و غیره شرح داده می‌شود.

گروه ۴: کتابداری و اطلاع‌رسانی

نوبت اول: ساعت ۱۴:۳۰ - ۱۵:۳۰

دبیر جلسه: دکتر فریبرز خسروی

۱. مرتضی تیموری: طبقه‌بندی علوم در قدیم و مقایسه آن با طبقه‌بندی معروف در دو قرن اخیر.

چکیده: نخست معرفی طبقه‌بندی علوم از نظر فارابی، اخوان الصفا، خوارزمی، ابن سینا، قطب‌الدین شیرازی، فخرالدین رازی، خیام و دیگران مطرح می‌شود و سپس به بررسی طبقه‌بندی‌های معتبر در دو قرن اخیر نظیر طبقه‌بندی آمپر، اگوست کنت، هربرت اسپنسر، دهمی دیویی، کنگره، کولون یا رانگاناتان پرداخته می‌گردد و در پایان مقایسه‌ای میان طبقه‌بندی‌های شرقی و اسلامی با طبقه‌بندی‌های جهانی در دو قرن گذشته صورت می‌گیرد.

۲. دکتر الیاس صفاران: وقف‌نامه‌ها و تأثیر آن در اداره کتابخانه‌ها در گذشته.

چکیده: بررسی چگونگی تنظیم قوانین مدون اداره کتابخانه‌ها در گذشته که براساس اطلاعات موجود در وقف‌نامه‌ها تدوین شده‌است، و تشریح علمی این موضوع بر اساس وقف‌نامه ربع رشیدی.

۳. رضا خانی پور: خدمات‌دهی کتابخانه‌ها به پژوهشگران نسخه‌های خطی.

چکیده: توضیح وضعیت خدمات‌دهی بخش خطی شش کتابخانه بزرگ کشور که عبارت‌اند از: کتابخانه‌آستان قدس رضوی، کتابخانه بزرگ آیت‌الله مرعشی نجفی (ره)، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، کتابخانه ملی ملک، کتابخانه ملی جمهوری اسلامی و نیز چگونگی ذخیره، آماده‌سازی و سازماندهی مواد کتابخانه‌ای تا زمان خدمات‌دهی و اطلاع‌رسانی آنها از طریق کتابخانه‌ها.

نوبت دوم: از ساعت ۱۶:۱۰ - ۱۷:۱۰

۱. دکتر محمدحسن هجرتی: در آمدی بر مشکلات فهرست نویسی، اطلاع‌رسانی و شیوه‌های حفاظت نسخه‌های خطی در سیستم‌های رایانه‌ای.

چکیده: عدم وجود روشی واحد در فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی و همچنین نبود مرزی مشخص بین فهرست‌نویسی کتاب‌های چاپی و نسخه‌های خطی باعث بروز

مشکلات زیادی شده‌است. در این مقاله به بررسی روش فهرست‌نگاری ده کتابخانه معتبر کشور و مقایسه و بررسی روشی که در کشورهای انگلوساکسون به کار گرفته می‌شود، و پیاده‌کردن روش فهرست‌نویسی انگلو- امریکن در کتابخانه ملی ملک به عنوان مناسب‌ترین روشی که می‌توان از آن استفاده کرد.

۲. مهندس کاووس رمضان‌زاده: اطلاع‌رسانی و اشاعه اطلاعات نسخه‌های خطی.

چکیده: ارائه تاریخچه‌ای از ورود میکروگرافیک به ایران و مکان‌هایی که از این سیستم استفاده می‌نمایند، و نیز استفاده از میکروگرافیک به عنوان سیستمی مناسب و کارآمد در راستای انتقال تصویر و اطلاعات نسخه‌های خطی که از این طریق نیز بسیاری از محدودیتها و احتمال صدمه رسیدن به اصل نسخه‌های خطی از میان می‌رود و تشریح دستگاههای مختلف و مزایا و محدودیت‌های این سیستم و لزوم انتقال اطلاعات ضبط شده از میکروفیلم‌ها به سیستم رایانه‌ای که بدین وسیله محدودیت‌ها و هزینه‌ها به حداقل ممکن کاهش خواهد یافت و در عوض استفاده مطلوب از اطلاعات امکان‌پذیر خواهد شد.

۳. دکتر فریدون آزاده: طرح تهیه میکروفیلم و اسکن از نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس گامی در جهت ایجاد پایگاه مرکزی میکرو فیلم در ایران.

چکیده: ابتدا تاریخچه‌ای از بخش فیلموتیک کتابخانه مجلس و تجهیزات آن ارائه گردید و سپس به چگونگی گردآوری اطلاعات در این واحد به صورت موردی و در سال‌های مورد مطالعه، از دهه ۱۳۳۰ تا دو ماهه ۱۳۷۹ پرداخته شد. همچنین عملکرد واحد فیلموتیک بین سالهای ۱۳۳۰ لغایت ۱۳۷۷ مورد بررسی قرار گرفت و



سیر صعودی فعالیت‌های انجام شده در سال ۱۳۷۸ و نیز چگونگی تهیه اسکن از طریق میکروفیلم نسخه‌های خطی توضیح داده شد. در پایان ضرورت تأسیس پایگاه و مرکز ملی میکروفیلم در ایران به عنوان پیشنهاد ارائه گردید.

روز دوم: دوشنبه صبح

گروه ۱: آموزش نسخه‌شناسی و فهرست‌نویسی

دبیر جلسه: فریبا افکاری

ساعت ۹:۳۰، دو میزگرد با حضور شش نفر از کارشناسان مسائل آموزشی و فهرست‌نویسی در زمینه آموزش نسخه‌شناسی و فهرست‌نگاری در دو نوبت به ترتیب از ساعت ۹:۴۰ الی ۱۱:۲۰ و ۱۱:۲۰ الی ۱۲:۴۰ برگزار شد. این افراد عبارت بودند از: استاد عبدالحسین حائری، استاد ایرج افشار، دکتر عباس حرّی، دکتر کامران فانی، دکتر اسدالله آزاد و دکتر نوش آفرین انصاری.

گروه ۲ (الف): نسخه‌آرایی

نوبت اول: ساعت ۹:۴۰ - ۱۰:۴۰

دبیر جلسه: سید کمال میر خلف

۱. نجیب مایل هروی: نوشتارخانه بایسنغری مرکز نسخه‌آرایی در قرن نهم.

چکیده: نوشتارخانه‌های دیوانی از جمله مراکزی هستند که بیشترین نسخه‌های خطی با ارزش را کتابت کرده‌اند؛ از معروف‌ترین این نوشتارخانه‌ها می‌توان از نوشتارخانه ربیع رشیدی، اخلاصیه، ابراهیم میرزا صفوی و نوشتارخانه بایسنغری در سده نهم هجری نام برد که مورد آخر به علت تهیه شاهنامه بایسنغری، شهرت جهانی یافته است. در این مکان نسخ مذهب نفیس و شاهکارهای ادب فارسی برای بایسنغر تهیه می‌شده است. با بررسی این نسخ می‌توان از چند و چون نسخه‌نویسی و تصویرگری نسخ

خطی و چگونگی تأسیس و اداره آنها اطلاعات دقیقی به دست آورد.

۲. غلامرضا پرنده: کتاب آرایی و کتاب‌پردازی در حوزه ربیع رشیدی.

چکیده: بیان تاریخچه‌ای از شبکه‌های کتاب‌پردازی در گذشته که در دو شبکه رسمی و دیوانی در مراکز آموزشی و پژوهشی فعالیت می‌کرده‌اند و معرفی ربیع رشیدی به عنوان بزرگترین مرکز علمی - فرهنگی در قرن هشتم و بهترین مرکز نسخه‌نویسی از لحاظ سرعت، صحت و رعایت امانت و استخدام هنرمندان برای کار تجلید، تذهیب، مقابله متن با اصل پس از استنساخ و ترجمه متون از زبان‌های مختلف.

۳. دکتر مهناز شایسته‌فر: معراج‌نامه، شاهکار کتابخانه تیموری.

چکیده: یکی از نسخه‌های خطی که در کارگاه‌های هنری سلطنتی شاهرخ کتابت شده معراج‌نامه است که مالک بخشی هراتی به ترکی اویغور آن را خوشنویسی کرده است. دارای ۶۱ تصویر اثر چندین هنرمند است که داستان معراج پیامبر را به تصویر کشیده‌اند. در این گفتار برخی از این تصاویر مورد توصیف قرار گرفت.

نوبت دوم: ساعت ۱۱:۲۰ - ۱۲:۲۰

۱. ایرج نعیمایی عالی: طبقه‌بندی آثار یاقوت مستعصمی و امضاهای وی.

چکیده: نسخه‌های دست‌نویس موجود یاقوت شامل ۶۰ نسخه قرآن و حدود ۴۰ مورد کتاب و مرقع و قطعه است. در این مقال اطلاعاتی در مورد آثار قرآنی و آثار غیرقرآنی یاقوت، نظیر محل نگه‌داری نسخه، نوع خط، تعداد صفحات، تاریخ کتابت، اندازه و قطع، امضا، صحت انتساب و غیره ارائه شد.

۲. محسن محمدی: صفی‌الدین ارموی خوش‌نویس بزرگ قرن هفتم.

چکیده: مختصری از تاریخچه زندگی ارموی و بیان چگونگی راه یافتن او به دربار المستنصر بالله و اشتغال به کار استنساخ در آنجا قبل از اینکه شهرتش در موسیقی آشکار گردد. و یادآوری اینکه وی ادیب و جزو برجسته‌ترین خوشنویسان زمان خود بوده است و ارائه دلایلی مبنی بر اینکه معلم او یاقوت مستعصمی، خوشنویس معروف قرن هفتم و استاد سهروردی در موسیقی بوده است. در پایان به نمونه‌هایی از کتابت صفی‌الدین اشاره شد و رساله‌ای به خط او



معرفی گردید.

۳. مهندس فضل الله فاضل نیشابوری: قرآن منحصر به فرد بآبری و راز و رمز خط اختراعی آن.

چکیده: معرفی قرآنی به خط بآبری و مخترع آن، ظهیرالدین بابر که موسس سلسله تیموری هند است. این قرآن در قرن دهم هجری قمری تحریر یافته، ولی خط آن به علت عدم مقبولیت از میان رفته است و تا به حال کسی موفق به خواندن این خطوط نشده است. در این گفتار گزارشی از چگونگی خواندن این قرآن و مطالعه درباره ابداع این خط که از ترکیب دو خط کوفی و علائم هندی به وجود آمده است ارائه می گردد.

گروه ۲ (ب): نسخه آرای

نوبت اول: ساعت ۹:۴۰ - ۱۰:۴۰

۱. اردشیر مجرد تاجستانی: تذهیب و مکاتب آن.

چکیده: تذهیب مجموعه‌ای از نقش‌های زیباست که برای تزیین کتب به کار می‌رود. کاربرد این هنر در ایران به دوره ساسانی باز می‌گردد که پس از نفوذ اسلام در ایران این هنر در اختیار حکومت‌های اسلامی قرار گرفت و هنر اسلامی نامیده شد. تذهیب نیز مانند نقاشی دارای مکتب‌های خاصی است که می‌توان از مکتب‌های بویه‌ای، سلجوقی، بخارا و غیره نام برد که این مکتب‌ها خود نیز دارای شعبه‌هایی است. در این مقال به تشریح مکاتب مختلف تذهیب پرداخته شد.

۲. دکتر محمد خزائی: نسخه خطی صور الکوکب صوفی و تأثیر آن بر نقوش نجومی هنر سلجوقی.

چکیده: معرفی کتاب صور الکوکب عبدالرحمن صوفی که یکی از کهن‌ترین نسخه‌های خطی کاغذی در جهان اسلام است و در کتابخانه بادلیان آکسفورد نگه داری می‌شود. بیشتر مطالب کتاب بر اساس کتاب بطلمیوس تنظیم شده و مشاهدات خود عبدالرحمن صوفی و دیگر منجمان نیز در آن آورده شده است. آشکال این کتاب بر اساس شکل انسان، حیوان و یا اشیا طراحی شده‌اند؛ این صورت‌های فلکی تأثیر بسزایی در هنر سلجوقی، خصوصاً نقوش روی ظروف فلزی و سفالی برجای گذاشته است. در پایان به توصیف بعضی از این اشکال پرداخته شد.

۳. حسین رزاقی: قرآن محمد شفیع ارسنجانی و ویژگی‌های ممتاز هنری آن.

چکیده: معرفی قرآنی نفیس که به خط محمد شفیع ارسنجانی

نوشته شده است و تجزیه و تحلیل نقوش و تزیینات و جلد این قرآن که در کتابخانه آستان قدس رضوی نگه داری می‌شود.

نوبت دوم: ساعت ۱۱:۲۰ - ۱۲:۲۰

۱. مهندس محمدحسین اسلام پناه: فرم‌های نوین در صحافی سستی.

چکیده: احیای صحافی سستی ضربی بر روی جلدهای چرمی و به کارگیری رنگ‌های گیاهی به جای رنگ‌های شیمیایی و نیز ارائه توضیحاتی در مورد نقش‌هایی که در این کار مورد استفاده قرار می‌گیرند. که به طور خلاصه عبارت‌اند از:

نمونه سستی ترنج و گوشه؛ گره چینی؛ طرح‌های سستی بسته و جقه، گل و مرغ، جنگل و گلزار؛ طرح‌هایی که از روی آجرهای نقش‌دار ساختمان‌های قدیمی کرمان اقتباس شده است؛ نمونه‌های معرق، به وسیله کنار هم چیدن چرم‌های رنگی؛ نقش‌های مکرر از اشکال منظم هندسی یا گل و بوته؛ طرح‌های مشبک.

۲. محسن ناجی نصرآبادی: ورق در الفهرست ابن ندیم.

چکیده: کتاب الفهرست ابن ندیم از منابع مهم کتاب‌شناسی در قرن چهارم هجری است. ابن ندیم در بررسی آثار پیشینیان و نیز هم عصران خود به توصیف ظاهری کتاب‌ها و جزئیات آن از قبیل حجم کتاب یا تعداد اوراق، اندازه و نوع کاغذ اشاره می‌کند؛ لیکن برای آنها هیچ گونه ملاک و معیاری مشخصی به دست نمی‌دهد. مطالعه و بررسی دقیق کتاب الفهرست و نیز در کنار هم قرار دادن اطلاعات پراکنده آن برخی از ویژگی‌های ورق را نشان می‌دهد.

۳. مصطفی رستمی: مقواگری در تاریخ تجلید تمدن اسلامی.



چکیده: ابتدا تاریخچه‌ای از تحولات و کاربرد مقوا در تجلید در دوره‌های تاریخی ایران و دیگر کشورهای اسلامی ارائه می‌شود و سپس به سیر تحولی فنون تجلید در سرزمین‌های اسلامی، به منظور شناخت مقوای قدیمی و حفاظت و مرمت جلدهایی که ساختارشان مقواست پرداخته می‌گردد.

گروه ۳: نسخه‌شناسی و فهرست‌نویسی

نوبت اول: ساعت ۹:۴۰ - ۱۰:۴۰

دبیر جلسه: حبیب‌الله عظیمی

۱. ایرج افشار: قطع در نسخه‌های خطی.

چکیده: آنچه در این گفتار می‌آید مطلبی است که در فهرست‌نویسی امروز به کار نمی‌آید، زیرا شمه‌ای است از آنچه به تاریخ نسخه مربوط می‌شود نه متون درون نسخه؛ پس از مقوله نسخه‌شناسی تاریخی است نه آن‌گونه نسخه‌شناسی که اکنون در مقام فهرست‌نگاری معمولاً مطرح است. موضوع گفتار قطع نسخه‌هاست از چشم کتابداران و نسخه‌داران پیشین.

اکنون فهرست‌نگاران اندازه نسخه را برای دقیق بودن به سانتی‌متر یا اینچ می‌آورند و کاری به آن ندارند که در گذشته اصطلاحات سلطانی و رحلی و وزیری و بغلی و جز آنها به کاری رفته است ... همچنین اطلاعات گسترده مربوط به ظرایف نسخه‌پردازی، هنوز برای ما به صورت فنی، علمی و پژوهشی مطرح نبوده است. فی‌المثل در مورد جدول و کمند، فهرست‌نگار نسخه‌ای را که جدول و کمند داشته باشد می‌نویسد مجدول و دارای کمان، ولی به هیچ‌وجه متذکر آن نمی‌شود که جدول نسخه مورد سخن چند خطه است، فاصله میان خطوط چند میلی‌متر

است، خطوط جدول به چه رنگ است، ظرافت جدول‌ها چگونه است، میان جدول و کمند چه مقدار فاصله است. همچنین است در مورد ستون‌بندی و دیگر ترسیمات. در مورد مسطر و صفحه‌آرایی و متن و حاشیه و رنگ نیز وضع به همین ترتیب است دیگر چه برسد به طرز عناوین و تذهیب و سرلوح و شمشه و ترنج و لچکی و هر یک از این خرده‌ریزها.

۲. دکتر فریدون اعوانی: بررسی و تحلیل علل و انواع ناهنجاری‌ها در فرایند نسخه‌نویسی کاتبان.

چکیده: با استفاده از ۲۰ مأخذ، انواع تحریف‌ها، تصریف‌ها، سهل‌انگاری‌ها و ... در نسخه‌های خطی مورد بررسی قرار داده می‌شود. عواملی که باعث این ناهنجاری‌ها می‌گردد عبارت است از: کم سواد کاتبان، تداخل حاشیه و متن نسخه‌ها، دخالت دادن ذوق و سلیقه شخصی، تشابه و همانندی حروف، تحول و تطور زبانی، تأثیرگذاری باورهای فرهنگی و دینی نسخه‌نویسان و ...

۳. حسن هاشمی‌میناباد: انجامه در نسخه‌های خطی.

چکیده: انجامه به مطالبی گفته می‌شود که در آخر هر نسخه خطی یا چاپی می‌آید و در برگ‌گیرنده اطلاعات مهمی درباره مؤلف، کاتب، رویدادهای مهم گذشته، کتابخانه‌ها و مراکز قدیمی کتاب و بسیاری موارد دیگر است. انجامه‌های اسلامی دارای الگویی مثلثی شکل‌اند، الگوهای رایج دیگر دوزنقه‌ای و مستطیلی است، همچنین این انجامه‌ها تزیین می‌گردد و با خطی متمایز از خط متن نوشته می‌شود. در پایان مطالب موجود در انجامه‌ها طبقه‌بندی و درباره هر یک توضیحی ارائه می‌گردد.

نوبت دوم: ساعت ۱۱:۲۰ - ۱۲:۲۰

۱. دکتر مهدی محقق: رساله حنین بن اسحاق یا کهن‌ترین فهرست در جهان اسلام.

چکیده: رساله حنین بن اسحاق از کهن‌ترین کتاب‌های موجود در زمینه فهرست‌نویسی اسلامی است که در آن روش ترجمه را به طور دقیق و علمی بیان نموده است؛ همچنین چگونگی انتخاب نسخه‌های خطی و مقابله و تصحیح آنها و برخی از اصطلاحات مربوط به نسخه‌شناسی در آن ذکر شده است و ...

۲. حبیب‌الله عظیمی: وحدت رویه در فهرست‌نگاری نسخه‌های خطی و کاربرد رایانه در این حوزه.



در برنامه اختتامیه نیز ابتدا سید کاظم موسوی بجنوردی، رئیس کتابخانه ملی ایران سخنرانی کردند و سپس بیانیه پایانی سمینار قرائت گردید؛ و در پایان هدایا و لوح‌های تقدیری به رسم یادبود به دست استاد عبدالحسین حائری، حجت الاسلام سید محمدعلی احمدی ابهری (رئیس کتابخانه مجلس شورای اسلامی) و سید کاظم موسوی بجنوردی (رئیس کتابخانه ملی) به سخنران‌ها اهدا گردید و بدین ترتیب فعالیت دو روزه سمینار مقدماتی نسخه‌های خطی در بعدازظهر روز دوشنبه سوم خردادماه ۱۳۷۹ به پایان رسید.

ب) نمایشگاه

در حاشیه برگزاری سمینار نمایشگاهی در پنج گروه: حفاظت و مرمت، نسخه‌های خطی، اسناد، صحافی سنتی و جلد‌های قدیمی، نسخه‌های خطی و فن آوری نوین، برپا گردید که مراکز و مؤسسات ذیل در بخش‌هایی از آن شرکت کردند:

کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد آستان قدس رضوی؛ کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی؛ گنجینه ملی ایران (کهن‌ترین اسناد فارسی ایران)؛ موزه رضا عباسی؛ کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری؛ کلیسای وانک اصفهان (قدیم‌ترین حروف چوبی و فلزی چاپ در ایران)؛ مؤسسه صحافی عتیقی؛ شرکت پارس آذرخش؛ شرکت پویا پرند؛ شرکت تأمین اطلاعات رایانه‌ای؛ و مجموعه‌های شخصی آثار هنری مهندس حسین اسلام‌پناه، حمید لطفی، سلیمانی و میرزاخانی.

ج) انتشارات

از دیگر فعالیت‌های دبیرخانه سمینار آماده‌سازی هفت کتاب با عناوین زیراست که برخی منتشر شده و برخی دیگر به زودی منتشر خواهند شد:

چکیده: منحصر به فرد بودن برخی از نسخه‌های طی، تعلیم شیوه فهرست‌نگاری به پژوهندگان این علم و اطلاع‌رسانی نسخه‌های خطی لزوم استفاده از کاربرگه در فهرست‌نگاری نسخه‌های خطی را ایجاب می‌کند. اما کار برگه‌های مورد استفاده در هر مرکز با دیگری متفاوت می‌باشد و هر کدام دارای مزایا و معایبی است. در دهه اخیر در کتابخانه ملی، کتابخانه آستان قدس و کتابخانه ملک تلاش‌هایی صورت گرفته و کاربرگه‌هایی طراحی گردیده است. در پایان به نقد و بررسی کاربرگه‌ها در کتابخانه‌های فوق پرداخته می‌شود و کاربرگه پیشنهادی و ویژگی‌های مورد نظر آن بیان می‌گردد.

۳. احمد رضا رحیمی ریشه: بررسی آماری و مستند نسخه‌های خطی فهرست شده و فهرست نشده در جهان.

چکیده: بر اساس بررسی‌های انجام شده، نسخه‌های موجود در کتابخانه‌ها و مجموعه‌های عمومی و خصوصی ایران حدود دویست هزار جلد می‌باشد و بدین ترتیب ایران دومین کشور از نظر شمار نسخه‌های خطی است، اما تفکیک زبانی آنها مشخص نگردیده است و اگر آماری هم ارائه شده به صورت تقریبی است. از طرفی تحقیق در مورد تاریخ علم، فرهنگ و هنر نیاز به آماری دقیق‌تر دارد. از این رو مؤسسه فهرستگان شروع به ایجاد پایگاه اطلاعاتی از فهرست‌های چاپ شده کرده است تا بتواند نتایج مطمئن‌تری را ارائه دهد.

اختتامیه:

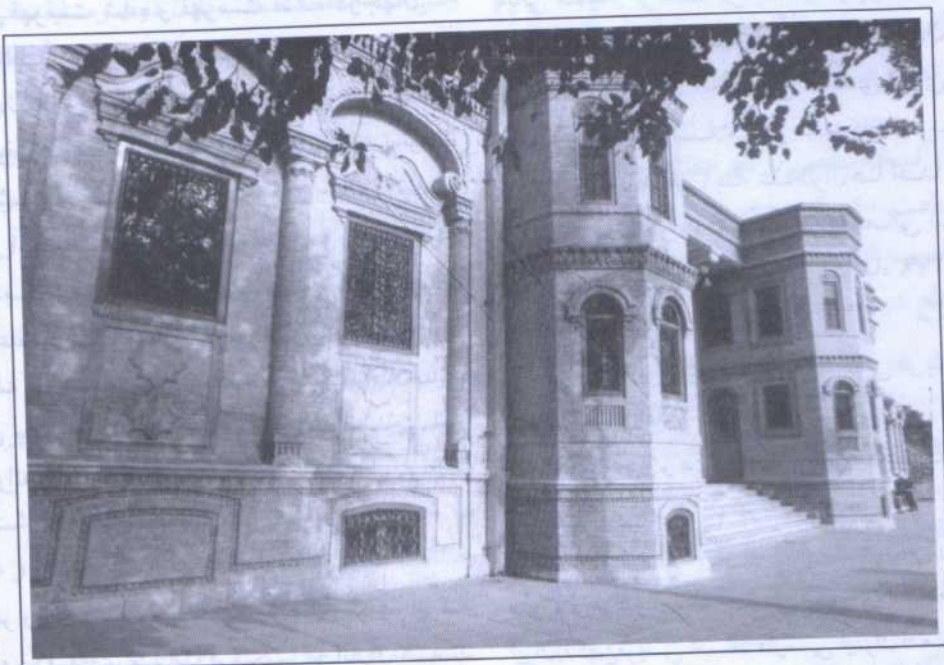
در بعدازظهر روز دوشنبه، دو نفر از رؤسای مراکز که عهده‌دار حفظ و نگهداری میراث فرهنگی در ایران هستند درباره "وظیفه ملی در برابر میراث مکتوب" به ایراد سخنرانی پرداختند. سخنران‌ها عبارت بودند از:

۱. دکتر مهدی محقق: رئیس انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
۲. مهندس حسن شهرستانی: رئیس سازمان اسناد ملی ایران. و همچنین مهندس محمد بهشتی، رئیس سازمان میراث فرهنگی کشور نیز سخنرانی داشتند که به دلیل مشغله کاری نتوانستند در سمینار شرکت کنند. در ادامه دکتر علی اکبر عنایتی رئیس کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران و دکتر عزت‌الله دهقان رئیس موزه و کتابخانه ملی ملک ایراد سخنرانی کردند.

۱. فرایندهای غیرشیمیایی برای آفت‌زدایی مجموعه‌های کتابخانه، مترجم مهرداد نیک‌نام. (منتشر شده)
۲. مقدمه‌ای بر اصول و قواعد فهرست‌نگاری نسخه‌های خطی، تألیف محمد وفادارمرادی. (منتشر شده)
۳. تاریخ نسخه‌شناسی و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطی، اثر نجیب مایل هروی. (زیر چاپ)
۴. عملة الكتاب و عملة ذوی الالباب، اثر معزین بادیس صنهاجی، مترجم دکتر صادق خورشیا. (زیر چاپ)
۵. هنر کتاب‌آرایی در آسیای میانه، در سده‌های هشتم تا دهم هجری قمری، فراهم‌آمده سازمان علمی - فرهنگی

یونسکو، مترجم حسن هاشمی میناباد. (آماده سازی فنی)

۶. تصحیح روزنامه‌چۀ غیاث الدین محمد نقاش (هنرمند سبک‌آفرین نگارگری در دوره تیموری)، تصحیح و تحقیق توسط اردشیر مجرد تاکستانی. (آماده سازی فنی)
۷. کتاب‌شناسی متون چاپ شده در ایران (از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۷۸) تهیه و تدوین، توسط دبیرخانه سمینار. (در حال ویرایش و آماده‌سازی نهایی)
- لازم به ذکر است، مجموعه مقالات سمینار پس از آماده سازی به چاپ خواهد رسید.
- تهیه و تنظیم: حمید نوروزیان



نمای بیرونی ساختمان قدیم مجلس شورا (محل برگزاری سمینار)



قابل توجه پژوهشگران
تاریخ علم و تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی

نامه بهارستان

سال دوم، شماره دوم، دفتر چهارم، پائیز - زمستان ۱۳۸۰

ویژدهنامه

«علم میراث مشترک بشریت»

بر اساس پیشنهاد ریاست محترم جمهوری اسلامی ایران جناب آقای سیدمحمد خاتمی در سخنرانی خود در مجمع عمومی سازمان ملل متحد (شهریور ۱۳۷۸)، و تصویب آن توسط اکثریت سران ملت‌های جهان، سال ۲۰۰۱ به سال «گفت و گوی تمدنها» اختصاص یافت. با تصویب این پیشنهاد، تمامی کشورهای عضو سازمان ملل و نیز سازمان علمی - فرهنگی یونسکو موظف شده‌اند که به راهکارهای کاربردی در بحث مربوط به «گفت و گوی تمدنها» توجه بسیار داشته باشند، ضمن آنکه انتظار جهانیان از ایران اسلامی - که رئیس جمهور آن طراح این پیشنهاد بوده - این است تا بیشتر و هدفمندتر از دیگران به بحث و تحقیق در «گفت و گوی تمدنها» بپردازند.

از این رو مجله «نامه بهارستان» تصمیم دارد تا ویژه‌نامه‌ای با عنوان «علم میراث مشترک بشریت» بر اساس دست نویس‌های علمی در تمامی موضوعات دانش بشری که توسط مسلمانان یا آنان که پرورش یافته در گستره تمدن اسلامی و یا متأثر از آن بوده‌اند را فراهم و منتشر کند.

برخی از محورهای پیشنهادی عبارت است از:

- ✓ سهم دانشمندان ایرانی در شکل‌گیری و انتقال فرهنگ ایران باستان به جهان اسلام (زردشتی، مسیحی، یهودی و ...)
- ✓ شرح، تفسیر، ترجمه و اصلاح علوم یونانی در تمدن اسلامی؛
- ✓ کوشش دانشمندان ایرانی و مسلمان در معرفی، حفظ و انتقال علوم به مغرب زمین؛
- ✓ بررسی آثار علمی دانشمندان اسلامی - به عنوان منبعی مهم و الهام‌بخش - برای دانشمندان غربی در دوران رنسانس مغرب زمین؛
- ✓ بررسی آثار علمی ترجمه شده به زبان عربی (از یونانی) و لاتین (از عربی)؛
- ✓ بررسی متون علمی - اسلامی چاپ شده در اروپا (قرنهای شانزدهم و هفدهم میلادی).

- علاقه‌مندان می‌توانند مقالات خود را حداکثر تا اول شهریور ۱۳۸۰ به نشانی دفتر مجله (تهران - ص. پ. ۹۵۴ - ۱۱۳۶۵) ارسال کنند.
- انتخاب مقالات ارسالی بر عهده مشاوران علمی ویژه‌نامه است.